

BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ ARAŞTIRMALARINA BİR KATKI:

EL-KAVLÜ'L-VASÎT BEYNE'L-İFRÂT VE'T-TEFRÎTİN MÜELLİFİ KİMDİR?

Mehmet GEL*

ÖZET

Bugüne kadar *Risâle fî'l-lahn ve't-teğannî* yahut *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît* adlı risâlenin genellikle Birgîvî Mehmed Efendi'ye ait olduğu düşünülüyordu. Oysa yapılan yeni araştırmalar bu risâlenin aynı zamanda Ebüssuûd Efendi ve Çivizâde Mehmed Efendi'ye de atfedildiğini göstermektedir. İşte bu makalede Birgîvî'nin ilmi zihniyeti tartışmaları açısından mühim olan bu risâlenin gerçekte kime ait olduğu meselesi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birgîvî Mehmed Efendi, risâle, teganni, ilmi zihniyet.

A CONTRIBUTION TO THE STUDIES ON BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ: WHO IS THE AUTHOR OF *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît*

ABSTRACT

Until now It has been generally considered that the author of a treatise called *Risâle fî'l-lahn ve't-teğannî* or *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît* is Birgîvî Mehmed Efendi. Whereas new researches show that this treatise also has been attributed to Ebüssuûd Efendi and Çivizâde Mehmed Efendi. Thus, in this study is examined the problem of which scholar is the real author of this treatise which is important in terms of Birgîvî's scientific mentality debates.

Keywords: Birgîvî Mehmed Efendi, treatise, singing, scientific mentality.

Giriş

XVI. yüzyıl Osmanlı ulemâsının en dikkat çekici şahsiyetlerinden biri hiç şüphesiz Birgîvî Mehmed Efendi'dir. Zira Birgîvî, devrinin bazı dini ya da dinî-içtimaî meseleleri hakkında ileri sürdüğü farklı fikirleriyle, bunlarla son derece uyumlu yaşantısıyla, tutarlı, berrak ve keskin duruşuyla, içinde yaşadığı düzene yönelik eleştirileriyle ve günümüze kadar uzanan geniş çaplı tesirleriyle gerek kendi zamanında gerekse sonraki asırlarda haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Bu yüzdendir ki Birgîvî, zamanımızda tarihçilerin ve ilâhiyatçıların, hakkında en fazla akademik çalışma yaptığı Osmanlı âlimlerinden biri durumundadır.¹

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehgel@gmail.com.

1 Burada Birgîvî hakkında yapılan tez, yazılan makale ve kitap türünde epey bir çalışma zikredilebilir olmakla birlikte, erbabının mâlûmu olduğu için bunu gereksiz görüyoruz.

Fakat ne gariptir ki başta Emrullah Yüksel,² Ahmet T. Arslan,³ M. Hulusi Lekesiz⁴ ve Huriye Martı⁵ tarafından hazırlanan dört doktora tezi olmak üzere, yapılan birçok çalışmadan anlaşılacağı veçhile ilmî kimliğine yönelik tartışmaların hâlâ canlı bir şekilde sürdüğü Osmanlı âlimlerinin başında da yine o gelmektedir.

Birgivi hakkında süregelen tartışmalar, aslında bir yandan önemli ölçüde akademisyenlerin onun zihniyetini ve fikirlerini farklı yöntem ve yaklaşımlarla tahlil etmelerinden kaynaklanırken, diğer yandan Osmanlı yazma eser literatürünün temel problemleri çerçevesinde adına kayıtlı eserlerden hangilerinin kesin olarak Birgivi'ye ait olduğu hususunda henüz tam bir ittifakın oluşmamasından neşet etmektedir.⁶ Öyle ki yukarıda zikredilen yazarların tezlerine kabaca bir göz atıldığında, Birgivi'ye atfedilen bazı mühim risâleler hakkında söz konusu yazarların farklı kanaatlerde oldukları ve Birgivi'nin ilmî kimliğini de bu kanaatleri çerçevesinde yorumladıkları hemen dikkati çekmektedir. Keza 2010 yılında Ahmet Kaylı tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezinde bu durum daha bariz görülmektedir. Zira Kaylı tezinde, adına kayıtlı 110'u aşkın eserden yalnızca otuz beşinin Birgivi'ye ait olduğunu; çok mühim bazı eserlerin ona aidiyetinin kuşkulu, bir kısmının da yanlış olduğunu, bunun ise muhtelif Birgivi algısı tartışmaları açısından çok belirleyici olduğunu ifade etmektedir.⁷

Bizim burada ele alacağımız mesele de bu hususun ilginç bir örneği olup bundan yaklaşık beş yıl kadar öncesindeki bir tespitimize dayanmaktadır. Şöyle ki o dönem doktora çalışmamız kapsamında Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) eserleri üzerine araştırma yaparken, Beyazıt

- 2 Emrullah Yüksel, "Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed al-Birkewî (929-981/1523-1573)", Doktora Tezi, Université de Paris-Sorbonne Faculté Des Letters et Sciences Humaines, 1972, s. 250; Bu tez yakın zamanda yazarı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir: *Mehmed Birgivi'nin (929-981/1523-1573) Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s. 167. Bu konuda Yüksel'in şu çalışmasına da bakılabilir: "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sa. 2, 1977, s. 175-185.
- 3 Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, Seha, 1992.
- 4 M. Hulusi Lekesiz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri", Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- 5 Huriye Martı, "Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarikatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil)" Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. Huriye Martı, bu tezden şu kitapları üretmiştir: *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008; *Osmanlı'da Bir Darü'l-Hadis Şeyhi: Birgivi Mehmed Efendi*, İstanbul, Dârülhadis, 2008.
- 6 Birgivi'nin eserleri meselesi hâlâ yeni gelişmelere gebe dir. Nitekim Ahmet Turan Arslan yaptığı son bir çalışmada Birgivi'ye atfedilen bazı eserlerin gerçekte ona ait olmadıklarını iddia eder. Bk. Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivi'ye Nispet Edilen Bazı Eserler", *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu: 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, haz. İbrahim Gümüş, İstanbul, Türbeler, Çeşmeler, Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği, 2009, s. 175-182.
- 7 Ahmet Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences, 2010, s. 256-262.

Devlet Kütüphanesi'nde Çivizâde adına kayıtlı *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* adlı küçük bir risâle tespit etmiştik. Risâlenin sonunda yer alan "Çivizâde Mehmed Efendi" tarafından "merhum Ebüssuûd Efendi"nin çağdaşı "merhum Birgivi Mehmed Efendi"ye hitaben kaleme alındığı şeklindeki ibare dikkatimizi çekmişti.⁸ Bu ibare o esnada bizde Çivizâde ile Birgivi arasında muhtemel bir bağlantıya delâlet edebileceği düşünceyle heyecan uyandırmıştı. O heyecanla konu üzerinde biraz daha araştırma yaptık ve önce aynı risâlenin *el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrîr* adıyla Birgivi'ye de nispet edildiğini,⁹ daha sonra da bu risâleyle yine çoğunlukla Birgivi'ye nispet edilen *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*¹⁰ arasında bazı muhteva paralellikleri bulunduğunu gördük. Bu paralellik açasından söz konusu risâleler ve müellifleri üzerine bir makale hazırlarken, bu defa da Kaylı'nın Birgivi'ye atfedilen *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî* adlı risâlenin aslında Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye (ö. 1043/1633-34) ait olduğu, Akhisârî'nin aynı konuda *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* adlı bir eser daha kaleme aldığı ve bu eseri de Birgivi'ye atfedilen ama gerçekte Şeyh Sinan'a ait olduğunu söylediği aynı isimdeki diğer bir risâleden faydalanarak hazırladığı şeklindeki iddialarıyla karşılaştık.¹¹ Böylelikle başlangıçta Birgivi ve Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587) ile sınırlı olan *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* yahut *el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrîr* adlı risâlenin gerçek müellifinin kim olduğu problemi, sonradan Akhisârî ve Şeyh Sinan'ı, hatta Ebüssuûd Efendi'yi de içine alan çok boyutlu bir hale dönüştü. Bu makalede bu çok boyutlu problemin çözümü yolunda söz konusu risâleleri karşılaştırmalı olarak tahlil etmeye çalışacağız.

1. *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* yahut *el-Kavlü'l-vasit acaba Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* Adlı Esere Cevaben mi Yazıldı?

Burada öncelikle belirtmek isteriz ki, bizce *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*nin müellifinin kim olduğu ya da kimler olamayacağı hakkında sağlıklı tahminlerde bulunmanın yolu, bu risâle ile Birgivi'ye ve Akhisârî'ye nispet edilen *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* adlı risâle arasındaki ilişkiyi incelemekten geçmektedir.¹² Zira bizce bu risâleler arasında ciddi bir muhteva paralelliği bulunmaktadır. şimdi bu paralelliği yansıtan ifadeleri tek tek ele alalım.

- 8 Çivizâde Mehmed Efendi, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1548, vr. 163^b-166^a.
- 9 Muhtelif isimlerle Birgivi'ye atfedilen bu nüshalardan bazıları şunlardır: Mehmed Efendi el-Birgivi, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", Millet Ktp., Ali Emîri-Arabî, nr. 3448, vr. 101^b-103^b; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1218, vr. 71^b-73^b; Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 170, vr. 259^b-262^b; Birgivi Mehmed Efendi, "Risâle fi ihtimâmi emri'd-dîn", Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696, vr. 39^b-43^b; Birgivi Mehmed Efendi, "el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrîr", Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 615, vr. 107^b-110^b. Risâlenin müellifi belirtilmemiş halde başka nüshaları da bulunmaktadır. Mesela bk. Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 1181, vr. 107^b-110^b.
- 10 Birgivi Mehmed Efendi, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, İstanbul, Dersaadet Kitabevi, 1988, 30 s.
- 11 Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's", s. 72-78.
- 12 Burada ele aldığımız problemi fark etmemizi sağlayan "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî" ile *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî* arasındaki paralellikler ise notlarda belirtilecektir.

1.1. Tespitlerimize göre her iki risâle arasında var olan muhteva paralelliğinin ilk mühim karinesi, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin mukaddimesinde yer almaktadır. Orada yazar kendisini bu risâleyi yazmaya sevk eden etkenden bahsederken şöyle bir açıklamada bulunur:

Ey kardeş, bu risâleni mütalaa ettim; Allah Tealâ dinin emrindeki, sünnetlerin ihyasındaki ve bid'atların inkârındaki ihtimamını artırsın. Sen zikirlerdeki lahn ve tegannîyi inkârında iyi / güzel ettin; zira o ikisi bid'atların en kötü, kötülerin (münkerât) en çirkin (şeni') olanındandır. Ancak benim sana bir nasihatim var, onu sâdık kardeşinden kabul et.¹³

Görüldüğü gibi bu satırlardan *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin aslında zikirlerde "lahn" ve "tegannî"yi inkâr edip bid'atlar konusunda hassasiyeti bulunan ve bu konuda risâle yazan başka bir müellife "nasihat" maksadıyla kaleme alındığı, yazarının zikirlerde "lahn ve tegannî"yi "bid'at" ve "münker" kabul eden bir kişi olduğu ve her iki yazar arasında temas bulunduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'e* bakıldığında -tıpkı bu ifadelerde geçtiği üzere- lahn ve tegannînin inkâr edildiği¹⁴ ve bid'atların inkârının (dolayısıyla sünnetlerin ihyasının) vurgulandığı görülmektedir. Nitekim yazar risâlesine bid'at vurgu yapan şu ifadelerle başlar:

Ey sarîh hakkın tâlibi, sahîh altının (zeheb) isteyeni (râğîb)! Bil ki, muhdesât (sonradan olanlar) ve bid'at hakkında onun (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) şu sözleri vâriddir: "İşlerin (umûr) sonradan olanından (muhdesât) sakının; zira her muhdes bid'attır, her bid'at dalâlettir". Ve şu da onun (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) sözüdür: "İşlerin en şerlisi muhdesâttır; her muhdes bid'attır ve her bid'at dalâlettir".¹⁵

1.2. Risâleler arasındaki muhteva paralelliğinin ikinci mühim karinesi, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'de yazarın ele aldığı meselelerden bahsederken kullandığı şu ifadelerde tebârüz eder:

Biz deriz ki, bu risâlenin mesele olarak ihtiva ettiği şey beş konudur: Riyâ, dini hafife alma (istihfâf-ı dîn), zikirde cehr, tegannî ve lahn. Riyâ kesin haramdır (...), istihfâf ise (...). Geriye kalan üçüne gelince, ey kardeş, sen onun haramlığı (hur-

13 Çivizâde, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", vr. 163^b.

14 Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, "Risâle fi't-tegannî ve hurmetih ve vücûbi istimâi'l-hutbe", Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 82^a-84^a.

15 Akhisârî, "Risâle fi't-tegannî", vr. 77^b-78^a. *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*'de bulunan paralel cümleler şöyledir: "*Bezzâziye*'de dedi ki:... Şayet bir terk edici -insanlara (İslâm'ın) şeâir(in)den olmadığımı bildirmek için- bu gibi namazları terk etseydi, Sallallâhu aleyhi ve sellem'in hutbesinde dediği rivayet edilen şu sözden dolayı güzel (yapmış) olurdu: Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabı, hidayetin en hayırlısı Muhammed'in hidayeti ve işlerin en şerlisi sonradan olanıdır (muhdesât) ve her sonradan olan bid'attır ve her bid'at dalâlettir" (bk. Birgivi, s. 23); "...Bid'at sahibi, insanları bid'ata çağırır ve (hadiste belirtilen) "mutlak olarak ümmet"ten olamaz. Çünkü "mutlak ümmet"le murad edilen, Ehl-i sünnet ve'l-cemâattir ve onlar ki yolları Nebî'nin ve ashabının yolu olanlardır, itikatlarını değiştiren bid'at ve dalâlet ehlinin (yolu olanlar) değil". Bk. Birgivi, s. 26-27.

met) hakkında söylenen şeylerin bazısını zikrettin; bu yüzden ben de onun mubahlığı (ibâhât) hakkında söylenen şeylerin bazısını zikredeceğim ...¹⁶

Yazarın burada kullandığı, “Ey kardeş, sen onun (yani zikirde cehr, teganni ve lahnın) haramlığı hakkında söylenen şeylerin bazısını zikrettin” ifadesi, bize öyle geliyor ki aslında *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'e* ve müellifine mâtuftur. Zira *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'te* yazar kendi zamanındaki müezzinlerin hutbe esnasında alışkanlık haline getirip sünnet hatta vâcip olarak gördükleri “tasliye, tarziye ve te'mîn”lerin “kitap, sünnet ve akvâl-i fukahâ”ya göre cevazına delâlet eden bir “asil” olmadığını, aksine bunların “kerâhetine ve haramlığına” “asil” bulunduğunu, bunların teganni ve lahn ile olması halinde ise “kerâhetin / haramlığın” artacağını birçok delil naklederek ele almaktadır.¹⁷

Keza *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* müellifinin bu meselelerden bahsederken verdiği dikkat çekici bir hükmün, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*de âdeta eleştirel tarzda ele alınmış olması, her iki risâle arasındaki yakın ilişkiye dâir bir karinesi oluşturmaktadır. Şöyle ki, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'in* bir yerinde müellif şunları söyler:

Bu durum, onların tasliye, tarziye ve te'mînleri tegannisiz ve lahnsız olursa söz konusudur. O ikisiyle (teganni ve lahn) birlikte olduğunda ise kerâhet çoğalır ve haramlık te'yid olur (teekküd). Çünkü teganni dinlerin tamamında (cemîu'l-edyân) haramdır ve aynı şekilde lahn icmâ ile haramdır. İmam Bezzâzi dedi ki: “Lahn ihtilâfsız haramdır”. Ebû'l-Berekât, Nâfi' şerhi *Menâfi'*de dedi ki: “Bil ki, teganni dinlerin tamamında haramdır” ...¹⁸

... Bu asıl üzerinde durmayan çok hata yapar. Çünkü onlardan bazısı teganniye bütün dinlerde haram kılınmış yaptı. Bu yüzden onu helâl kılını tekfir etmek gerekir. Onlardan bazısı da onu şeriat-ı Muhammedî'de câiz kıldı. Keza lahnı da öyle. Bu nedenle bu akvâle bakan kişi hayret (tehayyür) eder ...¹⁹

Öyle anlaşılıyor ki *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin müellifi de bu ifadelere atfen şu sözleri sarf eder:

... Güvenilir (sika) âlimler, sahâbenin ve tâbiinin çoğundan gınânın mubahlığı (ibâha) rivayet etmiştir. Bu durumda gınânın haramlığı üzerine icmâ davası

16 Çivizâde, “Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî”, vr. 164^a.

17 Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 77^b-78^a. *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*de ise öncelikle zikrin kısımları, “hafî zikr”in fazileti, “cehrî zikr”in nerede gerekli olduğu, “cehrî zikr”den ne anlaşılması gerektiği, âyet ve hadislerdeki zikirle ilgili ifadelerin “hafî zikr” mânasında kullanıldığı gibi meseleler ele alınmakta ve zikirlerde “cehr, teganni ve lahn”ın haramlığına dair birçok “delil” nakledilmektedir. Bk. Birgivi, s. 3-21.

18 Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^a. *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*deki ifadeler şöyledir: “Şu bilinen bir şeydir ki, ashabımız ve diğerleri arasında (hutbe okunurken) susmanın (insat) gerekliliği (vücüb) ve hutbeyi dinleme hakkında ihtilâf (hilâf) yoktur ve ihtilâf ancak onun (hutbenin) öncesine ve sonrasına ilişkindir. Ve bu, onların tasliye, tarziye ve teminleri tegannisiz ve lahnsız olursa böyledir. O ikisiyle (teganni ve lahn) ile birlikte olduğunda ise, kerâhet çoğalır ve haramlık teyit olur (teekküd). Çünkü teganni dinlerin tamamında (cemîu'l-edyân) haramdır ve aynı şekilde lahn icmâ ile haramdır. Ebû'l-Berekât, *en-Nâfi' şerhi Menâfi'*de dedi ki: Bil ki, teganni dinlerin tamamında haramdır...”. Bk. Birgivi, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, s. 17-18.

19 Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 82^b.

nasıl sahih olur? Tâlib bu kavillere baktığı zaman hayret (tehayyür) eder. Zira onların bazıları gınâyı bütün dinlerde haram kılınmış yapar. Bu yüzden onu helâl kılanı, hatta onun helâllüğünü temenni edeni tekfir etmek gerekir. Onların bazıları da gınâyı şeriat-ı Muhammedî'de câiz kıldı. Keza lahnı da öyle. İbn Kemalpaşa gibi bazı müftüler (bu konuda) ifrata düştü ve (onu) helâl kılanın, hatta yapanın (fâil) küfrüne fetva verdi. Ali el-Cemâli gibi bazıları ise tefrite düştü ve zikirlerde lahn ve teganninin mubahlığına (ibâha) fetva verdi. Böylece o ikisinden (farklı yaklaşımdan) yeryüzünde fitne ve büyük bir fesat ortaya çıktı. Hak olan ise ikisi arasında ortada (tavassut) olmaktır ...²⁰

Görüldüğü üzere her iki risâlede, “Çünkü onlardan bazıları teganniye bütün dinlerde haram kılınmış yaptı. Bu yüzden onu helâl kılanı tekfir etmek gerekir. Onlardan bazıları da onu şeriat-ı Muhammedî'de câiz kıldı. Keza lahnı da öyle. Bu nedenle bu akvâle bakan kişi hayret (tehayyür) eder ...” şeklindeki ifadeler ortaktır ve özellikle birinci risâleden nakledilen “teganninin bütün dinlerde haram olması ve lahnın icmâ ile haram olması” ifadeleri ile ikinci risâleden nakledilen, “Gınânın haramlığı üzerine icmâ davası nasıl sahih olur?” şeklindeki ifadeler âdeta biri diğerine cevap tarzında serdedilen sözlere benzemektedir.

Yine bu konuyla benzerlik arz eden diğer bir durum da “gınâyı helâl kılanın küfrü” meselesinde ortaya çıkmaktadır. Zira bu meseleye ilişkin *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te belirtilen görüşler ile *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'de ifade edilen görüşler karşılaştırıldığında, âdeta ikincisinde birincisine cevap verilir tarzda sözler sarf edildiği hatıra gelmektedir. Şimdi bu durumu görmek için her iki risâledeki ilgili ifadeleri nakledeyim.

Risâle fi't-tegannî ve hurmetih müellifi, “Zahirüddin el-Mergînânî'den hikâye edilir ki, zamanımızdaki kâri (Kur'an okuyucusu) için ‘Sen kıraatinde güzeldin (güzel okudun)’ diyen kimse tekfir edilir”²¹ dedikten sonra, kendi zamanındaki cuma namazlarında hatiplerin ve kurrâların hutbelerini ve kıraatlerini “teganni” ile icra etmelerinden, hutbede şiir ve gazel okumalarından, nağmeler ve “taktiâtlar” (şiiri tefilelerine ayırarak okumaları) nedeniyle okuduklarının ve söylediklerinin neredeyse anlaşılacak şekilde olmasından, müezzinlerin tasliye, tarziye ve te'minlerinde aynı şekilde davranmalarından ve sultana dua edilmesinden bahisle, orada hazır bulunan dinleyicilerin söz konusu fiiller nedeniyle günah (irtikâp) işlediklerini, belki bazılarının onları güzel bulduğunu, hatta nefsin hevâsının galebesinden ve dinin emrindeki dikkat (mübâlât) yokluğundan dolayı bunların en fazla sayıda olduklarını belirtir ve şöyle bir hüküm verir:

Bu sebeple Zahirüddin el-Mergînânî'den nakledilen rivayete göre (bunları) tekfir etmek gerekir.²²

20 Çivizâde, “Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî”, vr. 165^b.

21 Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^a. Keza aynı ifadeler için bk. Birgivi, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, s. 18.

22 Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^{a-b}. Keza bk. Birgivi, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, s. 18-19.

Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî müellifi ise risâlesinin sonunda bu konuya ilişkin kendi kanaatini şu cümlelerle açıklar:

Biz deriz ki, doğruyu Allah bilir; zikirde cehr câizdir, ancak gizleme efdaldır (daha faziletli) (...) Gınâ Kur'an'da ve zikirde mutlak olarak haramdır; keza o ikisinde lahn da öyle. Vaaz ('iz) ve hikmet içeren beyitlerle teganniye ve vecd elde etmek veya ıssızlığı / hüznü (vahşet) defetmek veya dünyevî (âcile) gâyeler ve kötü (fâsit) niyetler olmaksızın o ikisi gibileri elde etmek için teganniye dinlemeye gelince, bunun haramlığına hükmetmek gerekmez. Zira sahâbe ve tâbiinden çoğu (bunun) kötülüğüne (tefsik) hükmederler (yakdâ). Ancak biz zamanın değişmesinden dolayı onun cevazına da fetva vermeyiz. Teganni ve lahmı helâl kılanın tekfirinde ise asıl olarak herhangi bir vech yoktur. Evet, eğer o ikisine (teganni ve lahn) riya, şöhret ve mal toplama gayesi bitirse ve bu Kur'an okurken ve zikrederken olursa, onu helâl kılanın küfrüne bir vech vardır. Halin hakikatini Allah daha iyi bilir ...²³

Bize öyle geliyor ki bu alıntıda yer alan "Teganni ve lahmı helâl kılanın tekfirine ise asıl olarak herhangi bir vech yoktur" ifadesi ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'ten naklettiğimiz "Bu sebeple Zahirüddin el-Merginânî'den nakledilen rivayete göre (bunları) tekfir etmek gerekir" mealindeki ifade birbiriyle yakından alakalı gibi görünmektedir. Zira yukarıda verdiğimiz diğer örnekler de göz önüne alındığında, birinci ifadenin ikinci ifadeye âdetâ atıfla yazıldığı gibi bir düşünceye kapılmamak elde değildir. Keza *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* den yaptığımız ve risâlenin sonucu niteliğindeki bu son alıntı, bütün olarak aslında bir bakıma *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'teki "lahn ve teganni"ye yönelik hükümler karşısında yazarın kendi görüşlerini aktarması olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle, bu alıntadaki ifadelerin tamamı, bir anlamda *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ile bağlantılı olarak dile getirilmiş gibi görünmektedir. Nitekim bu noktada *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* müellifinin mukaddimede söylediği, "Benim sana bir nasihatim var, onu sadık kardeşinden kabul et" şeklindeki ifadelerini hatırlamak gerekir.

Hulâsa, bu karinelere istinaden diyebiliriz ki, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasında yakın bir ilişki varmış gibi görünmektedir. Bu ilişki ise muhtemelen ilk risâlenin ikinci risâleden mülhem olarak yazılması şeklinde düşünülebilir. Başka bir ifadeyle muhtemeldir ki *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*, "Mukaddime"sinde belirtildiği üzere yazarının *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in müellifine konuya ilişkin aksi istikametteki görüşleri de hatırlatarak kendi düşüncelerini aktarmak üzere kaleme aldığı bir risâle olmalıdır.

2. *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin Müellifi Kim Olabilir?

"Giriş"te bahsettiğimiz üzere, bu risâle bugüne kadar Birgivi Mehmed Efendi'nin eseri olarak bilinegelmele birlikte,²⁴ yapılan son araştırma-

23 Çivizâde, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", vr. 165^b-166^a.

24 Risâlenin Birgivi'ye ait olduğu iddiasını esas alan modern araştırmalar için bk. Yüksel, "Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed al-Birkewî (929-981/1523-1573)", s. 52; Yük-

lar onun iki farklı âlime daha nispet edildiğini göstermektedir: XVIII. yüzyılın meşhur Osmanlı âlimi Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762) tarafından Ebüssuûd Efendi'ye²⁵ (ö. 982/1574) ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki bir nüshanın muhtemelen müstensihî tarafından Çivizâde Mehmed Efendi'ye²⁶ (ö. 995/1587). Dolayısıyla risâlenin müellifiyle ilgili olarak ortada şu an için üç farklı iddia durmaktadır. Bu iddialardan ilki -görebildiğimiz kadarıyla- daha ziyade yazma eser kütüphanelerindeki müstensihî nüshalarına dayanmaktadır ve kuvvetini de öyle anlaşıyor ki çoğu nüshasının Birgivi'ye atfedilmiş olmasından almaktadır. Aslına bakılırsa iddianın bu şekilde meşrûluk kazanarak kabul görmesinde yadrganacak bir hal yoktur; zira risâlenin müstensihîlerinden herhangi biri tarafından müellif hattına istinaden Birgivi'ye atfedilmiş olduğu pekâlâ düşünülebilir. Fakat iddiayı artık böyle bir faraziye-den hareketle savunmak ikna edici değildir. Çünkü bu savunuya söz gelimi, "Durum gerçekten öyle olsaydı ya da risâlenin Birgivi'ye aidiyeti hakkında herhangi bir şüphe bulunmamış olsaydı, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin ve bir müstensihînin onu Ebüssuûd Efendi veya Çivizâde Mehmed Efendi'ye atfetmemeleri gerekirdi" teziyle itiraz etmek mümkündür. Üstelik Ebû Saîd el-Hâdimî'nin ve ismi meçhul müstensihînin iddiaları da öyle kolay bir şekilde reddedilecek türden iddialara benzemektedir. Zira her iki iddia sahibi iddialarında sadece bu risâlenin kime ait olduğunu ifade etmekle kalmamakta, aynı zamanda ortak bir iddia olarak dikkat çekici bir biçimde risâlenin Birgivi Mehmed Efendi'ye "hitaben" kaleme alındığını da belirtmektedirler. Başka bir ifadeyle,

sel, *Mehmed Birgivi'nin (929-981/1523-1573) Dinî ve Siyasî Görüşleri*, s. 45; Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 90-92; Lekesiz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi", s. 67-68; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası*, s. 106-107.

- 25 Ebû Saîd el-Hâdimî, *Berikatu şerhi't-Tarîkatî'l-Muhammediyye*, y.y., 1168, II, s. 308-309. Hâdimî'nin bu iddiası vaktiyle Pehlul Düzenli tarafından *Berikai Mahmûdiyye fi Şerhi Tarîkatî Muhammediyye*, Kahire 1348, I, 212'ye atıfla dile getirilmiştir. Ayrıca Düzenli, Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Koleksiyonu, numara 466, varak 48-49'daki risâleye dikkat çekerek Birgivi'nin "teganni" konusunda Ebüssuûd Efendi ile bir yazışmasından bahseder. Bununla birlikte o, bu hususta Ahmet Turan Arslan'a istinaden "Risâle fi'l-lahn ve't-teganni'nin yahut "el-Kavlül-vasit..."in Birgivi Mehmed Efendi'ye ait olma ihtimalini daha kuvvetli bulur. Bk. Pehlul Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları", Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 70, 88. Ayrıca Hüseyin Nihal Atsız da "Risâle fi'l-lahn ve't-teganni'nin Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb, numara 1181, varak 107^b-110^b'de müellifi meçhul halde bulunan nüshasını Ebüssuûd Efendi'ye nispet eder. Bk. Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1967, s. 60.

- 26 Çivizâde, "Risâle fi'l-lahn ve't-teganni", vr. 163^b-166^a. Ahmet Aydın -sonundaki müstensihî kaydına istinaden- bu risâlenin Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'ye (ö. 954/1547) ait olması ihtimalini kuvvetli görür ve bu risâledeki fikirleri onunmuş gibi kullanarak birtakım yorumlar yapar. Bunlar için bk. Ahmet Aydın, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fikihî Görüşleri ve Fetvaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 33-34, 82-83, 87, 91, 158. Burada açıkça belirtelim ki, biz de doktora tezimizde o günkü sınırlı araştırmalarımız çerçevesinde bu risâlenin Çivizâde Mehmed Efendi'ye (ö. 995/1587) ait olma ihtimalini kuvvetli bulmuştu. Bk. Mehmet Gel, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme", Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 136-139.

bu iki iddia sahibi risâleyi birinci iddiadaki gibi Birgivi'nin eseri olarak değil, tam tersine Ebüssuûd Efendi veya Çivizâde Mehmed Efendi tarafından "Birgivi'ye gönderilen" bir eser olarak göstermektedirler. İşte onların iddiasının bu boyutu özellikle *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasındaki yakın muhteva ilişkisiyle birlikte düşünöldüğünde, kanaatimizce risâlenin müellifi problemi açısından ortaya mantıklı bir sonuç çıkmaktadır.

Söyle ki, Hâdimi'nin ve ismi meçhul müstensihin *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin Birgivi'ye hitaben yazıldığı söylemeleri yanında, Kâtib Çelebi ile Bağdatlı İsmâil Paşa gibi kaynaklar da *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'i Birgivi'nin eseri olarak takdim etmektedir.²⁷ Bizim tahlillerimiz ise *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'e bir bakıma cevaben yazıldığı göstermektedir. Dolayısıyla bu üç iddia birlikte düşünöldüğünde, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin iddia edildiği gibi Birgivi'ye ait olmadığı, tam tersine (Ebüssuûd Efendi veya Çivizâde gibi) başka bir müellif tarafından Kâtib Çelebi ile Bağdatlı İsmail Paşa'nın Birgivi'ye mal ettikleri *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'e cevaben yazıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Acaba bu sonuç gerçekten doğru mudur?

Bu sonucu teyit ya da reddetmek için öncelikle birbiriyle bağlantılı şu birkaç soruyu ele almak gerekmektedir: Birgivi'nin en temel eseri olan *Tarikatü'l-Muhammediyye* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasındaki ilişki nasıldır? Bu çerçevede *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* gerçekten Birgivi Mehmed Efendi'nin eseri midir, yoksa Kaylı'nın söylediği gibi Akhisârî'ye mi aittir?

2.1. Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'si ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* karşılaştırıldığında görölmektedir ki, aslında *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te yer alan "teganni, lahn ve hutbe esnasında konuşma" ile ilgili görüşler esas itibariyle *Tarikatü'l-Muhammediyye*'deki "Dilin ve kulağın âfetleri" bahislerinden alınmış gibidirler. Başka bir ifadeyle, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, baş kısmındaki birkaç varak göz ardı edildiğinde, esasen *Tarikatü'l-Muhammediyye*'deki "teganni, lahn ve hutbe esnasında konuşma"ya dair görüşlerin ilâve nakillerle biraz daha geliştirilmesiyle oluşmuş benzemektedir. Nitekim, yukarıda *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* ile paralellliğini göstermek üzere *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'ten naklettiğimiz "teganninin bütün dinlerde haram olduğu ve lahnın icmâ ile haram olduğu" mânasındaki görüşler,²⁸ "Zahîrüddin el-Mergînânî'den hikâye edildi ki, zamanımızın kârisi (okuyucusu) için kıraatinde güzeldin diyen kimse tekfir edilir..." mealinde-

27 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat, İstanbul, Maârif Vekâleti, 1941, I, s. 854; İsmâil Paşa el-Bağdâdi, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, İstanbul, Maârif Vekâleti, 1955, II, s. 252.

28 Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, baskı yeri yok, 1289, s. 140, 169; ayrıca bk. İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, çev. Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi, 1969, s. 337; Akhisârî, "Risâle fi't-tegannî", vr. 81^a.

ki cümle,²⁹ “zamanımızdaki müezzinlerin hutbe esnasında tasliye, tarziye, te'min ve sultana dua şeklinde yaptıkları şey” ifadesiyle başlayıp “...nağmeler ve taktiâtlar nedeniyle okuduklarının ve söylediklerinin neredeyse anlaşılamadığı” biçiminde devam eden görüşler³⁰ -kısmi farklılıklar taşısâ da-Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sindeki “dilîn âfetleri” bahsinde aynen yer almaktadır.

2.2. Keza, yukarıda nakledilmemekle birlikte *Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî*'nin önemli bir kısmını teşkil eden “teganni” ile ilgili şu ifadeler de *Tarikatü'l-Muhammediyye*'de “dilîn âfetleri”nden on yedincisi olan “gmâ” bahsinde aynıyla zikredilmektedir:

Ziyadât'ta bize ve Ehl-i kitaba göre isyan (mâsiyet) olan şeylerin vasiyet edildiği bahiste teganni edenler (mugannîn ve muganniyât) için vasiyeti de zikretti.³¹

...İnsanlar için teganni icmâ ile haram olduğundan dolayı bu kesindir. Onun güzel görülmesi haramın helâl kılınmasıdır ve aynı şekilde her kat'î olan kötüyü güzel kılmak da küfürdür. *Zahîre* ve *Hidâye* sahipleri onu büyük günah (kebîre) diye isimlendirdiler...³²

(...) Resûlullah dedi ki: Allah, nebîye Kur'an'ı teganni ile okumada verdiği gibi hiçbir şeye öyle kulak vermedi. (...) Bu hadislerdeki teganni ile murad edilen üç yönden teganninin meşhur mânası değildir: Birincisi, imamlar arasında ihtilâf yoktur ki, Kur'an'ı okuyan kişi -teganni'yi bir tarafa bırak- sesini güzelleştirmeksizin de sevap alır. Bu durumda tehdide (vaîd) nasıl müstehak olur? (...) İkincisi şu ki, o zaman bu (hadis), ‘...sizler Kur'an'ı Araplar'ın lahnu ve sesiyle okuyun; Ehl-i fısķın ve ehl-i kitabın lahnlarından sakının. Zira benden sonra Kur'an'ı teganni (gmâ) ve nasara (ruhbanlık) avazıyla dalga dalga yükselterek okuyan (terci) bir kavim gelecek, bu (okudukları) onların boğazlarını (hançere) geçmeyecek... (...) Üçüncüsü, fakihler (Kur'an'ı) teganni ile okuyanın ve (bunu) dinleyenin günahkâr olduğunu açıklamışlardır (...).³³

Zeylaî dedi ki: Kur'an kıraatinde nağmeli ses çıkarma (terci) ve terennüm (tatrîb) helâl değildir. Onu dinlemek helâl olmaz. Çünkü bunda onların günahkârlık (fısk) hallerindeki günah (fısk) fiil ile benzerlik vardır ki, o tegannidir.³⁴

... İşte bu karara bağlanınca (takarrur), o zaman tehdit (vaîd) hadisindeki teganni ile murad edilen ya cehr, ilan (âşikâr etmek) ve ihtiyaç duyulan şeydeki fasihlik tir ve bunun vâki oluşunu son hadisteki teganninin tefsirinin yeri (mevki) teyit eder;

29 Birgivi, s. 140; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 338; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^a.

30 Birgivi, s. 142, 151; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 341, 374; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^{a-b}.

31 Birgivi, s. 140; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 337; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^a.

32 Birgivi, s. 140; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 338; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^a.

33 Birgivi, s. 141; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 339-341; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 82^{a-b}.

34 Birgivi, s. 141; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 341; Akhisârî, “Risâle fi't-tegannî”, vr. 81^b-82^a.

ya da Kur'an'ı Őiirlerden ve insanların sözlerinden ayrı (mstagni) tutmaktır ve (gerçekten) teganni bu mna ile gelmiştir; yahut da tecvid ve makamdır (tertil).³⁵

"İssizliği / hüznü (vahşet) defetmek için yalnızca Őiirle ilgili teganniye gelince, bu konuda onlar (ulem) ihtilâf ettiler... Ancak biz (bunu) Őiirle sınırladık (takyid). Çünkü Kur'an, zikir ve duadaki teganni, ihtilâfsız bir Şekilde haram olan lahnı ("ahenkli Őarkı-türkü kaidesi") gerektirir. Lahnsız güzel ses mânasındaki teganni ise menduptur. *Tatarhniyye*'de dedi ki: Kur'an'ı teganni ile okumak, eğer kelimeyi yerinden değiştirmezse, hatta onu güzel sesle güzelleştirir ve Kur'an'ı (kıraatini) tezyin ederse, bize göre namazda ve haricinde de müstehaptır. Eğer kelimeyi yerinden değiştirirse, namazın fesadı gerekir. Çünkü bu onda (namazda) yasaklanmıştır (nehy). Turpıştı dedi ki: Dinleyenlerin kalplerindeki vecdi harekete geçiren, üzüntüye sebep olan (yuris) ve göz yaşını celbeden bir Őekildeki kıraat, -teganni onu tecvidden çıkarmadığı, kelimeler ve harflerdeki nazmın bağlayıcılığından (murt) uzaklaştırmadığı müddetçe- müstehaptır. O bunu bitirdiği zaman ise, o konudaki mstehaplık kerhete döner.³⁶

2.3. Aynı Şekilde, *Risâle fi't-teganni ve hurmetih*'te yer alıp ilki cuma namazında hutbe okunurken konuşma, diğer ikisi de çalgı dinleme ve teganni ile ilgili olan şu  alıntı da *Tarikatü'l-Muhammediyye*'nin "dilini ve kulağın âfetleri" bahislerinde aynı Şekilde nakledilmektedir:

Nebi (Hz. Peygamber) ... dedi ki: "Cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına sus dediğin zaman, boş bir söz söylemiş olursun (lağv)".³⁷

Kdihan dedi ki: "algılar (melhi) dinlemek isyandır (mâsiyet) ve orada oturmak günahtır (fisk) ve onunla zevklenmek (telezzüz) küfürdür. Ansızın işiten kimseye günah yoktur, (ama) işitmek için onun bütün gücüyle gayret göstermesi gerekir. Zira (böyle bir durumda) Resûlullah parmaklarını kulaklarına tıkamıştı."³⁸

Aynı Şekilde *Hidâye* sahibi orada, "İnsanlara teganni yapan kimsenin şahitliği kabul olunmaz; çünkü o, onları büyük bir günah üzerinde toplar", dedi.³⁹

İşte bu tespitlere göre denebilir ki, *Risâle fi't-teganni ve hurmetih* ile Birgivi Mehmed Efendi arasında çok açık ve yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu yakın ilişkinin mahiyetine gelince, gerek Kâtib elebi ve Bağdâdi gibi tarih kaynaklara gerekse risâlenin muhtelif nüshalarına baktığımızda bu risâlenin ya bizzat Birgivi Mehmed Efendi tarafından kaleme alındığı ya da Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinden geniş iktibaslarla Ahmed er-Rûmî el-Akhisri tarafından yazıldığı ve Şeyh Sinan el-Bayındıri'nin de bu risâleyle bir biçimde ilişkili olabileceği iddiaları gündeme gelecektir.⁴⁰ Yukarıdaki tespitler

35 Birgivi, s. 142; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 342; Akhisri, "Risâle fi't-teganni", vr. 82^{a-b}.

36 Birgivi, s. 141-142; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 338-341; Akhisri, "Risâle fi't-teganni", vr. 82^a.

37 Birgivi, s. 151; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 374; Akhisri, "Risâle fi't-teganni", vr. 78^b.

38 Birgivi, s. 168-169; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 424; Akhisri, "Risâle fi't-teganni", vr. 83^a.

39 Birgivi, s. 169; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, s. 424; Akhisri, "Risâle fi't-teganni", vr. 81^a.

40 Kâtib elebi, hem Birgivi'ye hem de Ahmed er-Rûmî el-Akhisri'ye "Risâle fi't-teganni ve hurmetih'i ve vücûbi istiml'-hutbe" adlı birer risâle atfeder (bk. Kâtib Çelebi, *Kesfi'z-znn*,

göz önüne alındığında bizce bu iddialardan en kuvvetlisi, risâlenin Birgivi Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış olabileceğidir. Zira Kâtib Çelebi bu risâleyi, “Başı, elhamdü'lî-lâhî'l-lezî hedânâ li'l-İslâm'dır” diyerek açık bir biçimde Birgivi'ye mal ettiği gibi, Akhisârî'nin risâlesini de, “Elhamduli'l-lâhî'l-lezî ersele rasûlehû bi'l-Hudâ...” cümlesiyle başlıyor diyerek ondan ayırmaktadır. Keza biraz yukarıda *Tarîkatü'l-Muhammediyye*'den alındığını söylediğimiz özellikle “teganni” ile ilgili görüşlerden oluşan kısım, Kâtib Çelebi'nin Birgivi'ye mal ettiği risâlede bulunurken, Akhisârî'ye atfettiğinde yer almaktadır. Yani Birgivi'ye ait tegannî ile ilgili görüşleri barındıran *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ile Kâtib Çelebi'nin Birgivi'ye atfettiği *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* aynı risâledir. Diğer taraftan Kâtib Çelebi'nin Akhisârî'ye, bazı müstensihlerin ve bunlara istinat eden Ahmet Kaylı'nın Şeyh Sinan'a atfettiği *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ise,⁴¹ -biraz önce belirttiğimiz “teganni” ile ilgili kısım hariç- Kâtib Çelebi'nin Birgivi'ye mal ettiği risâleyle tamamen aynı olmakla birlikte,⁴² yazarının mukaddimede “Hicret-i nebeviyyenin bin senesi başında insanların cuma ve bayram (namazların)daki hutbelerde dinden dönüşünü görünce (...) bu acele işini (ucale) (yazmakta) acele ettim (aceltu)...”⁴³ mealindeki ifadelerinden anlaşılıyor ki Birgivi tarafından yazılmamıştır. Çünkü Birgivi'nin vefatı bu tarihten çok önce 981 (1573) yılında vuku bulmuştur. Buna göre bu son risâlenin Kâtib Çelebi'nin söylediği üzere Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî tarafından meydana getirilmiş olduğu rahatlıkla düşünülebilir.⁴⁴

I, 854). İsmail Paşa el-Bağdâdî, Birgivi'nin biyografisinde onun “Risâle fi hurmetih-teganni ve vücûbi istimâil-hutbe” adında bir eseri olduğunu yazar (bk. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 252). Ahmet Kaylı'nın yaptığı araştırmalar ismi ve muhtevası büyük ölçüde aynı olan bir risâlenin de Şeyh Sinan el-Bayındırı'ye atfedildiğini göstermektedir (bk. Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's”, s. 72-78). Şeyh Sinan'a atfedilen bu risâlenin bir nüshası Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 271, vr. 109^b-113^a'dadır. Burada şunu belirtmeliyiz ki, Şeyh Sinan'a atfedilen bu risâleyi Erzurum'daki mecburi ikametimiz sırasında Süleymaniye Kütüphanesi yönetimi ve personelinin son derece duyarlı ve anlayışlı yaklaşımları sayesinde yirmi dört saat içinde görüp inceleme imkânı elde ettik. Çalışmamıza yaptıkları bu çok kıymetli katkı için Süleymaniye Kütüphanesi'nin değerli müdürüne ve personeline teşekkürü bir borç biliriz.

41 Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's”, s. 75.

42 Kâtib Çelebi'nin Birgivi'ye atfettiği ama Süleymaniye Ktp., Harput Koleksiyonu, numara 429, varak 77^b-84^b'de Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî adına kaydedilmiş bulunan “Risâle fi't-tegannî ve hurmetih” ile, Kâtib Çelebi'nin Akhisârî'ye atfettiği ama Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Koleksiyonu, numara 271, varak 109^b-113^a'da Şeyh Sinan el-Bayındırı adına kayıtlı olan “Risâle fi't-tegannî ve hurmetih” karşılaştırıldığında, ikincisinin birincisi ile -birincinin son kısmını oluşturan “Teganni” bahsi haricinde- tamamen aynı olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle ilkinin 77^b-80^b varakları arasındaki kısmı ile ikincisinin tamamı (109^b-113^a), mukaddimeleri ile bazı kısmi ibare farklılıkları dışında bütünüyle aynıdır. Aralarındaki temel fark, ilk risâlenin 80^b numaralı varâğının sonundan itibaren başlayan “Teganni” bahsinin ikinci risâlede yer almamasıdır. Bu farkın nedeni -ikincisinin “Mukaddime”sinden anlaşılıyor ki- yazarın bu risâlede yalnızca cuma ve bayram namazlarındaki hutbe meselesini ele almak istemesi olmalıdır.

43 Şeyh Sinan el-Bayındırı, “Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâil-hutbe”, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 271, vr. 109^b.

44 Bununla birlikte Ahmet Kaylı'nın tespitlerine göre bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı nüshalarda Şeyh Sinan el-Bayındırı'ye de atfedilmektedir. Kaylı da bunlara istinaden risâlenin Şeyh Sinan Efendi / Sinâneddin Yûsuf el-Amâsi'ye ait olduğu sonucuna varır. Hatta o, bizim Birgivi'ye ait olduğunu düşündüğümüz “Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve

Böylece bu da “Elhamdüli'l-lâhi'l-lezi hedânâ li'l-İslâm...” ifadesiyle başlayan *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in muhtemelen Birgivi'ye ait olduğuna işaret eden diğeri bir karine olmaktadır.

Bununla birlikte bu risâlenin Birgivi'ye aidiyetini tartışmalı kılan bazı karineler de mevcuttur. Mesela bunlardan biri, bu risâlenin bazı yazma nüshalarda Birgivi'ye değil, Akhisârî'ye atfediliyor olmasıdır.⁴⁵ Kanaatimizce bu durum, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ile *Tarikatü'l-Muhammediyye* arasındaki yakın ilişki, Birgivi ile Akhisârî arasındaki fikrî paralellik, bu çerçevede müstensihlerin her iki yazarın bazı eserlerini birbirine karıştırmış olmaları⁴⁶ ve Akhisârî ile çağdaş olan Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilerin tutarlı oluşu gibi etkenler dolayısıyla, yukarıdaki tahliller temelinde risâlenin Birgivi'ye ait olma ihtimalini çok fazla azaltacak nitelikte görünmemektedir. Bu durum, olsa olsa bahis konusu risâleyi Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinden faydalananak Akhisârî'nin yazmış olma ihtimalini kuvvetlendirecektir.⁴⁷ Risâlenin

vücûbi istimâi'l-hutbe”nin de Akhisârî tarafından -“Teganni” kısmı haricinde- Şeyh Sinan'ın bu risâlesinden yararlanılarak meydana getirildiğini iddia eder (bk. Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's”, s. 75). Bizim tespitlerimize göre ise bu risâleler ve müellifleri arasındaki ilişkinin şöyle olması daha muhtemeldir: Kâtib Çelebi'nin belirttiği ve yazma nüshalarda Birgivi, Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Şeyh Sinan Efendi'ye atfedilen “Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâi'l-hutbe” isimli iki risâleden “Teganni” bahsini içinde barındırıp “Elhamdüli'l-lâhi'l-lezi hedânâ li'l-İslâm...” şeklinde başlayarak Birgivi'ye ait olmalıdır. “Elhamdüli'l-lâhi'l-lezi ersele rasûlehü bi'l-Hudâ...” ifadesiyle başlayıp yalnızca “Hutbe Meselesi”nin ele alındığı risâle ise Akhisârî tarafından Birgivi'ye ait risâlenin hutbe kısmının iktibas edilmesiyle meydana getirilmiş olmalıdır. Ayrıca öyle anlaşılıyor ki Akhisârî, Birgivi'nin söz konusu risâlesinin “Teganni” kısmını ise “Risâle fi'z-zikri'l-cehri” adlı başka bir risâlesine aynen dercetmiştir. Dolayısıyla Kâtib Çelebi'nin Akhisârî'ye atfedtiği “Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâi'l-hutbe”nin bazı yazma nüshalarda Şeyh Sinan Efendi'ye atfedilmesi müstensihlerin hatasının eseri gibi görünmektedir. Nitekim bu risâlenin Şeyh Sinan el-Bayındırı'ye ait olduğu düşünüldüğü takdirde, onun kim olduğu, Ahmet Kaylı'nın tahmin ettiği gibi eğer *Tebyinü'l-Mehârim* müellifi Sinâneddin Yûsuf el-Amâsi (ö. 1000/1591) ise kaynaklarda niçin risâlenin buna atfedilmediği, risâlenin hicri 1000 yılının başında (1591-1592) yazılmış olması ile Amâsi'nin bu yılda ölmüş olması arasındaki ilişki gibi sorular izah edilmek durumunda. Bu arada biraz önce kısaca atıfta bulunulduğu üzere, müellifi problemini tartıştığımız risâlelerle çok yakından bağlantılı olup bazı nüshalarında Birgivi'ye, bazılarında ise Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye atfedilen “Risâle fi'z-zikri'l-cehri” adlı risâlenin müellifi de Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî olmalıdır. Çünkü Kâtib Çelebi bu risâleyi, “Elhamdüli'l-lâhi'l-lezi ceale'l-ulemâe veresete'l-enbiyâ...” şeklindeki başlangıç cümlesini de vererek Ahmed er-Rûmî el-ma'ruf İbnü'l-Müderri's'e, yani Akhisârî'ye atfetmekte (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 866) ve Ahmet Kaylı da risâlenin bazı üslup özelliklerinin Akhisârî'nin üslubuyla örtüşüğünü, risâledeki özellikle “cehri zikir”le ilgili bazı cümlelerin Akhisârî'nin meşhur eseri *Mecâlisü'l-ebriâr ve mesâlikü'l-ahyâr*'ın “ikinci meclis”inde aynen yer aldığı ifade etmektedir (bk. Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's”, s. 72-78).

45 Bk. Kaylı, “A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's”, s. 75.

46 “Risâle fi ziyâretihî'l-kubûr, Risâle fi'l-musâfaha, Risâle fi'l-arâzi'l-uşriyye ve'l-haraciyye, Risâle fi imâni'l-mukallid” adlı eserlerin her iki yazar arasında karıştırıldığına yönelik bazı tespitler için Ahmet Kaylı'nın tezine bakılmalıdır.

47 Aslına bakılırsa bu risâlenin Birgivi'ye ait olduğuna yönelik yukarıda belirtilen karineler göz ardı edilip bununla yakından ilişkili olan “Risâle fi'z-zikri'l-cehri”nin Akhisârî'ye ait olduğu hesaba katılırsa, “Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâi'l-hutbe”nin Akhisârî tarafından Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinden faydalananak meydana getirilmiş olabileceği rahatlıkla düşünülebilir. Ancak bu takdirde karşımıza Akhisârî'nin, Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sine dayalı olarak birincisi hutbe esnasında “tasliye, tarzîye, te'min ve teganni” ile ilgili, ikincisi birincinin “hutbe esnasında tasliye, tarzîye, te'min” kısmının

Birgivi'ye aidiyetini tartışmalı kılan diğer bir husus da -Kaylı'nın belirttiği üzere- Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'de bu risâleden kendi eseri olarak söz etmemiş olmasıdır.⁴⁸ Nitekim Birgivi, *Tarikatü'l-Muhammediyye*'de özellikle "dilin âfetleri"ne dair bahislerden birinde "lahn-teganni", "tecvid" ve "ücretle ibadet" meselelerine temas ederken, tecvidden söz ettiği anda *Dürr-i Yetim*, ücretle ibadetten söz ederken de *İnkâzü'l-hâlikîn* ve *İkâzü'n-nâimîn* adlı eserlerine atıfta bulunduğu halde, lahn ve teganniden bahsettiği sırada bununla ilgili herhangi bir eserinden söz etmemesidir.⁴⁹ Onun bu tavır kuşkusuz konumuz açısından oldukça mânidardır ve *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in Birgivi'ye aidiyetini sorgulatur niteliktedir. Fakat *Tarikatü'l-Muhammediyye* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasındaki yakın ilişki dikkate alındığında, Birgivi'nin o satırları yazdığı zaman henüz mezkûr risâleyi kaleme almamış olduğu, bu nedenle de ondan bahsetmediği ya da Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'de her eserinden söz etmesinin beklenemeyeceği gibi iddialarla buna karşı çıkılabilir. Aslına bakılırsa bu karşı iddialardan ilki yabana atılacak türden bir iddia değildir. Çünkü bu makalenin konusu olan *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin yahut *el-Kavlü'l-vasit...*'in bazı müstensihler tarafından -yazılış tarihi belirtilmemekle birlikte- Birgivi'nin son eseri olarak gösterildiği,⁵⁰ bizim yukarıdaki tespitlerimizin de bu risâlenin Birgivi'ye ait olamayacağını ortaya koyduğu düşünülürken, Birgivi'nin son eserinin belki de *el-Kavlü'l-vasit...*'le zaten yakından ilişkili olan *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* olduğu gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Şüphesiz ki bu sonuç farazidir ve gerçek olmayabilir; ama tahlil ettiğimiz bu son karinenin de *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in Birgivi'ye ait olma ihtimalini ortadan kaldı-

tamamen tekrarı mahiyetinde ve üçüncüsü de "Teganni ve Hutbe" kısmı birinci risâleden aynen alınan "cehri zikir, hutbe ve teganni" konulu üç risâleyi niçin ayrı ayrı yazdığı sorusu izah edilmek durumundadır. Bizce bu tablonun tarihi veriler çerçevesinde daha mantıklı izahı, risâlelerden en kapsamlısı olan ilkinin ("Risâle fi't-tegannî ve hurmetih ve vücutü istimâil-hutbe", Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 77^b-84^b) Birgivi'ye ait olduğu, diğer ikisinin ise Akhisârî tarafından Birgivi'nin bu risâlesinin iki parçaya ayrılıp "cehri zikir" ilavesiyle ayrı ayrı yeniden dizayn edilmesi şeklinde yapılabilir. Aksi halde bu tabloyu, söz gelimi her üç risâlenin de Akhisârî'ye ait olduğu ya da birinci ve üçüncünün Akhisârî'ye, ikincinin ise Şeyh Sinan Efendi'ye ait olduğu, Birgivi'nin bunlardan herhangi birinin müellifi olamayacağı şeklinde oluşturmak, yukarıda gösterildiği gibi bu üç risâledeki çoğu görüşün, hatta ibarenin Birgivi'ye ait oluşu ile Kâtib Çelebi'nin bilinçli bir tarzda ilk risâleyi Birgivi'ye, ikinci ile üçüncüyü de Akhisârî'ye atfedişinin örtüşmesini -ne kadar sağlam olduğunu bilemediğimiz müstensih kayıtlarına dayanarak- göz ardı etmek olacaktır.

48 Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's", s. 74-75, not: 193, 197.

49 Birgivi'nin bazı eserlerine atıfta bulunduğu bir metin şöyledir: "...Bunlar için fıkhî tarif edilen şartlar ve âdâb vardır. Eğer sahibi bunlara uymazsa günahkâr olur. Böylece o da lisanın âfetlerinden olur... tıpkı lahn ve teganni ile (Kur'an) okuyan, zikreden ve dua eden kimse gibi. Zira o ikisi (lahn ve teganni) haramdır. (Bunların) tecvidli olması gerekir; biz bu konuda *Dürr-i Yetim* ismini verdiğimiz bir risâle kaleme aldık, onu ezberlersen o bu babda sana yeter. Veya (tıpkı bunları) ücretle ve dünyevî fayda için yapanlar gibi; zira o sırf bedenî ibadetlerde haramdır ve bu konuda *İnkâzü'l-hâlikîn* ve *İkâzü'n-nâimîn*'i yazdık ve (...)" bk. Birgivi, s. 165; İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi*, s. 415.

50 E. Yüksel, müstensihler tarafından bazı nüshalarında risâlenin Birgivi'nin son eseri olduğunun kaydedildiğini belirtir. Bk. Yüksel, *Mehmed Birgivi'nin (929-981/1523-1573) Dini ve Siyasî Görüşleri*, s. 45; bu yöndeki iddiaya başka bir atıf için ayrıca bk. Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's", s. 74, 156.

racak nitelikte olmadığını söylemek gerekir. Dolayısıyla sonuç olarak *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in müellifiyle ilgili olarak beliren en güçlü ihtimalin yine Birgivi Mehmed Efendi olduğu söylenebilir.

Şimdi tekrar asıl konumuz olan *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin müellifi problemine dönersek, biraz önceki tahlillerden anlaşılacağı üzere *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ile ilişkisi açısından da bütün işaretler *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*'nin Birgivi Mehmed Efendi'ye ait olamayacağını göstermektedir. Öyle ki *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in müellifi ister Kâtib Çelebi'nin dediği gibi Birgivi olsun, isterse bazı müstensihlerin ya da Ahmet Kaylı'nın dediği gibi Akhisârî olsun, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* son tahlilde ya Birgivi'ye cevaben onun çağdaşı bir âlim tarafından yahut da Akhisârî'ye cevaben onun çağdaşı bir âlim tarafından yazılmış olmalıdır. Daha önce gerekçeleriyle birlikte belirttiğimiz üzere bizce bunlardan daha kuvvetli olanı, bu risâlenin Birgivi Mehmed Efendi'ye cevaben yazılmış olma ihtimali gibi görünmektedir. Bu ihtimal esas alındığı takdirde risâlenin yazarı ise iddia edildiği gibi Ebüssuûd Efendi ya da Çivizâde Mehmed Efendi olabilir. Zira Ebüssuûd Efendi, Birgivi ile para vakıfları meselesinde olduğu üzere zaman zaman karşı karşıya gelmiş, cevabî risâle veya fetvalar kaleme almıştır. Üstelik bu risâlenin Ebüssuûd Efendi'ye ait olduğunu dile getiren Ebû Saîd el-Hâdimî'nin de -muahhar bir kaynak olmasına rağmen- Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye*'sinin şârihi olması nedeniyle gelişigüzel bir iddiada bulunmuş olmayacağı düşünülebilir.⁵¹ Diğer taraftan Ebüssuûd Efendi'nin kendini Birgivi'ye "sadık dostun" diye tanıttırmasının zayıf bir ihtimal olduğu, diğer kaynaklarda Ebüssuûd Efendi'ye böyle bir risâlenin atfedilmediği gibi gerekçelerle bu risâleyi Ebüssuûd Efendi'nin değil, Çivizâde Mehmed Efendi'nin kaleme almış olabileceği de varsayılabilir. Nitekim bu risâleyi Çivizâde'ye atfeden müstensihin, "Bu risâleyi Çivizâde diye meşhur Osmanlı kazaskeri el-Fadıl Muhammed Efendi yazdı. O, merhum Ebüssuûd Efendi ve merhum Birgivi Mehmed Efendi'nin muasırındır. Bu risâledeki hitap Birgivi içindir"⁵² biçimindeki detaylı ve kronolojik olarak uygun ifadeleri bu iddianın da rastgele ortaya atılmamış olabileceğini düşündürüyor. Keza Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Çivizâde'ye "raks ve deveranın dört mezhepte haram olduğu, bunun kitap, sünnet ve icmâ ile (sabit) olduğu, onu helâl kılanın ittifakla tekfir edildiği" mealinde bir fetva atfetmesi⁵³ de bu âlimin böyle meselelerde kalem oynatmış olabileceğini akla getiriyor.⁵⁴ Bununla birlikte açıkça söyleyelim ki bu muhtelif bilgiler çerçevesinde *Risâle*

51 Bu noktada Atsız'ın "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî"nin bir nüshasını Ebüssuûd Efendi'ye atfettiğini de tekrar belirtmek isteriz.

52 Çivizâde, "Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî", vr. 166^a.

53 Hâdimî, s. 576.

54 Nitekim Çivizâde Mehmed Efendi'nin konuya ilişkin bir fetvası şöyledir: "Zeyd-i süfi zikrullah itdükde 'Lâ ilâhe illallah' dise Zeyd-i mezbûra nesne lâzım olur mu? el-Cevâb: İhtimâmen ve te'kidten tekdir itmek ile nesne lâzım olmaz. Tevhid bir kerre demek ile edâ olunmamak i'tikaddır; iş'ar itmeyicek amma cehr şer'an istisnâ olunan mevâddan gayrıda bid'atdır, bi-Çivizâde Mehmed Efendi hazretleri". Bk. Çivizâde Mehmed Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, nr. 251, vr. 16^{a-b}.

fi'l-lahn ve't-tegannî'nin müellifine ilişkin, bunun Birgivi Mehmed Efendi'ye ait olamayacağı bilgisinden başka sağlam bir sonuca ulaşmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Buraya kadar yapılan tahlillerden anlaşılacağı üzere, yazma eser literatürü zemininde Osmanlı ulemâsı ve düşüncesi üzerine sağlıklı bilgiler üretmek ve bunlara dayalı anlama / yorumlama faaliyetinde bulunmak gerçekten çok zordur. Bu zorluk, *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî* yahut *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ıfrât ve't-tefrî't*'in durumunda gayet sarîh bir biçimde görülmektedir. Zira bu risâle, Birgivi Mehmed Efendi hakkında doktora tezi düzeyinde akademik araştırmaların başladığı yetmişli yıllardan şimdiye kadar Birgivi'ye atfedilmiş ve üstelik kimi zaman özellikle sūfiliğe / sūfilere yaklaşım açısından "orta yolcu" bir Birgivi portresinin inşa edilmesinde dayanaklardan biri olmuştur. Oysa bu makalede ortaya konan tespitler göstermektedir ki, aslında bu risâle Birgivi'ye ait değildir. Tam tersine bu risâle Birgivi'nin fikirlerine cevap niteliğinde serdedilen görüşlerden oluşmaktadır. Bu nedenle münhasıran bu risâleye dayalı olarak Birgivi hakkında yapılan tespitler, özellikle Birgivi'nin "sūfiliğin bazı ritüellerine" karşı "orta yolcu" bir tavır içinde olduğu mealindeki yorumlar yeniden değerlendirilmek durumundadır.

Bu risâle hakkındaki incelememiz, Osmanlı düşünce tarihi açısından son derece mühim başka bir hususu da gündeme getirmektedir. Bu husus, Birgivi ile Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'nin fikrî ilişkisi ve bu ilişkinin Osmanlı düşünce geleneği içerisinde neye tekabül ettiği. Kuşkusuz bu husus Osmanlı düşünce tarihinin en tartışmalı konularından biri olan "selefi çizgi" ya da "selefi tavır"la yakından ilgilidir ve ilgili âlimlere ait eserlerin karşılaştırılmalı muhteva analizi yöntemiyle derinlemesine yeni araştırmalara konu edilmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, "Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbî istimâi'l-hutbe", Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 429, vr. 77^b-84^b.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, Seha, 1992.
- _____, "İmam Birgivi'ye Nispet Edilen Bazı Eserler", *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu: 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, haz. İbrahim Gümüş, İstanbul, Türbeler, Çeşmeler, Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği, 2009, s. 175-182.
- Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1967.
- Aydın, Ahmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Fıkhi Görüşleri ve Fetvaları", *Lisans Tezi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

- Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, baskı yeri yok, 1289.
- _____, "el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrit", Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 615, vr. 107^b-110^b; Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 1181, vr. 107^b-110^b.
- _____, "Risâle fi ihtimâmi emri'd-dîn", Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696, vr. 39^b-43^b.
- _____, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehri*, İstanbul, Dersaadet, 1988.
- Çivizâde Mehmed Efendi, "Risâle fi'l-lahn ve't-teganni", Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1548, vr. 163^b-166^a.
- Çivizâde Mehmed Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, nr. 251.
- Düzenli, Pehlul, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları", Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Ebû Said el-Hâdimî, *Berikatu şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*, II, baskı yeri yok, 1168.
- Gel, Mehmet, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme", Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- İmâm-ı Muhammed Birgivi Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*, çev. Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi, 1969.
- İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, II, İstanbul: Maârif Vekâleti Matbaası, 1955.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I, nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Maârif Vekâleti Matbaası, 1941.
- Kaylı, Ahmet, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences, 2010.
- Lekesiz, M. Hulusi, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri", Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- _____, *Osmanlı'da Bir Dârü'l-Hadis Şeyhi: Birgivi Mehmed Efendi*, İstanbul, Dârülhadis, 2008.
- Mehmed Efendi el-Birgivi, "Risâle fi'l-lahn ve't-teganni", Millet Ktp., Ali Emîri-Arabî, nr. 3448, vr. 101^b-103^b; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1218, vr. 71^b-73^b; Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 170, vr. 259^b-262^b.
- Şeyh Sinan el-Bayındırî, "Risâle fi't-teganni ve hurmetihî ve vücûbi istimâi'l-hutbe", Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 271, vr. 109^b-113^a.
- Yüksel, Emrullah, "Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed al-Birkéwî (929-981/1523-1573)", Doktora Tezi, Paris, Université de Paris-Sorbonne Faculté Des Letters et Sciences Humaines, 1972.
- _____, *Mehmed Birgivi'nin (929-981/1523-1573) Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- _____, "Mehmet Birgivi (929-981/1523-1573)", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sa. 2, 1977, s. 175-185.

